

ЛЕКЦІЯ 5. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТУРИСТИЧНОГО КРАЇНОЗНАВСТВА

Питання до теми:

1. Основні етапи розвитку країнознавчих знань.
2. Інституціоналізація країнознавства.
3. Концепції і предмет країнознавчих досліджень.
4. Історія становлення та розвиток туристичного країнознавства.
5. Місце країнознавства у системі туризмознавчих дисциплін.
6. Функції країнознавчої дисципліни.
7. Завдання країнознавства.

Будь-яка навчальна і наукова дисципліна перед тим як постати у такому статусі пройшла тривалий шлях інституційного оформлення. Повною мірою це стосується й туристичного країнознавства. Погляд на туристичне країнознавство як на навчальну і наукову дисципліну потребує з'ясування таких важливих питань як гносеологічна природа, статус, місце і функції у процесі пізнання і туристичній освіті, висвітлення структурних зв'язків у системі наук, методології та методів дослідження. Усвідомлення туристичного країнознавства у якості окремої дисципліни передбачає також ознайомлення із його основними категоріями, серед яких висвітлено політичну карту світу, особливості расового, етнічного складу населення, його етнолінгвістичну класифікацію та конфесійні відмінності.

1. Основні етапи розвитку країнознавчих знань

За своїм походженням *туристичне країнознавство* – це складова, структурний елемент комплексного географічного країнознавства і географічної науки. Як правило, *країнознавство* визначається як *традиційна географічна дисципліна, що займається комплексним вивченням країн та регіонів, передовсім систематизацією даних щодо їх природи, населення,*

господарства, культури та суспільно-політичного ладу.

Безсумнівно, країнознавство було і залишається класичною географічною спеціалізацією. Хоч потрібно відзначити, що тривалий час підготовка фахівців з країнознавства не велася. Частково це було пов'язано із невизначеністю його статусу і предметної галузі. Вихідна міждисциплінарна спрямованість країнознавства не «вписувалася» в усталений дисциплінарний образ науки, що продукував погляд на науку здебільшого як на сукупність дисциплін. Цінності науки індустріальної епохи, серед яких виокремлюють вузьку спеціалізацію, конкретність, закритість, монологічність та ін., не сприймали відрефлектованих міждисциплінарних практик дослідження, а тому аж ніяк не сприяли інституціоналізації країнознавства як самостійної галузі досліджень і навчального предмету. І все ж таки, не зважаючи на відсутність фахової підготовки, у науковому середовищі існували як фахівці з країнознавства, так і країнознавчі дослідження. Подібного роду явища у науковому житті ХХ ст. поставили питання про специфіку різних рівнів науки, було висунуто тезу про те, що дисциплінарний рівень не є універсальним. У соціології науки неодноразово висловлювалася думка, що одиницею аналізу все частіше стає так звана «наукова молекула» (невелика група вчених).

Водночас, практично домінуючим залишається погляд, згідно якого «дисциплінарне» сприйняття науки обумовлюється як потребами соціальної організації, так і інтелектуальної точності розділення знання на окремі частини, коли виникає потреба окреслити основну сферу компетенції вченого, каталогізувати книги, підготувати навчальні програми, організувати дієздатні та компетентні підрозділи викладачів.

Реальність нинішньої освітньої і наукової практики, що утворилася навколо країнознавства, свідчить про докорінні зрушення у науковому статусі країнознавства, яке вже давно перетнуло межі «суто географічної дисципліни». Свідченням цього є поява спеціалізації країнознавства на факультетах міжнародних відносин, іноземних мов, міжнародного туризму, історичних, економічних та інших факультетах. Чимраз збільшується і перелік навчальних

дисциплін країнознавчого спрямування. Історичне, політологічне, економічне, культурне, лінгвістичне, туристичне та інші «країнознавства» постали у межах комплексного країнознавства і стали виявом зростаючої потреби на країнознавчу складову підготовки фахівців для різних галузей діяльності.

2. Інституціоналізація країнознавства

Формування туристичного країнознавства слід розглядати у контексті інституціоналізації самого комплексного країнознавства, що відбувалося під впливом різних чинників, у тому числі під впливом диференціації наукового знання. *Процес інституціоналізації комплексного країнознавства відбувався у декілька етапів*, кожен з яких відрізнявся розумінням змісту, функцій та методології країнознавчих досліджень.

Стихійно-описовий період. У певному розумінні країнознавство відносно давня «наука». Зрозуміло, що певні уявлення про ті чи інші країни існували в багатьох народів починаючи зі стародавніх часів, що було зумовлено головним чином, практичними потребами. Здавна країнознавство мало універсальну спрямованість. Так, докладні історико- та географо-країнознавчі описи зустрічаються вже у працях античних авторів – *Геродота, Птолемея, Страбона, Фулідита* та ін. Неабиякого практичного значення набуло країнознавство у епоху Великих географічних відкриттів.

Період формування основ класичного країнознавства (XVII – перша половина XIX ст.). На період XVII – XVIII ст. як часу оформлення емпіричного природознавства в Європі, коли спостерігається швидке зростання і диференціація науки нового періоду, дослідники відносять появу наукових дисциплін. У той час наукова дисципліна виявляє високу ефективність як одиниця організації науки.

Зазначена диференціація спостерігається і в географії. У XVII ст. нідерландським географом *Бернардом Вареном (Вареніус)* було запропоновано поділ географії на загальну та регіональну. Остання фактично означала «народження» «класичного країнознавства», оскільки передбачала

багаторівневе дослідження особливостей різних країн світу.

Водночас, у деяких університетах Німеччини набуває розповсюдження так зване «*описове державознавство*», де увага акцентувалася на вивченні території, населення, державного устрою, економіки, армії тощо.

Період «університетського країнознавства». Дисциплінарна структура науки остаточно оформлюється у специфічних умовах так званої «університетської науки», де праця дослідника невід’ємна від праці викладача, а наукові дослідження виявляються епіфеноменом викладання. Система освіти, у якій на перше місце висунуто дисциплінуючі механізми та норми, продукує специфічні форми організації знання.

З середини XIX ст. у Німеччині зароджується так звана «*антропологеографічна країнознавча школа*», одним з засновників якої був професор Лейпцігського університету *Фрідріх Вільгельм Ратцель*. Представники цієї школи досягли значних успіхів у створенні синтетичних країнознавчих описів. Один з основних принципів атропологеографії полягав у абсолютизації впливу природи на формування культури і соціально-політичних відносин. При цьому в центрі уваги представників цієї школи завжди перебувала людина, а точніше людина в умовах певного географічного середовища та його вплив на формування соціальних інституцій та образ життя людей.

Водночас, наприкінці XIX – на початку XX ст. доволі популярними стають ідеї *французької школи країнознавства*, одним з засновків якої і найвідоміших представників був *Відаль де ла Бланш*. У свій час він захопився ідеями *Ф. Ратцеля* і створив на їх основі свою наукову школу, що також мала антропологічно-орієнтоване спрямування. Однак, *Відаль де ла Бланш* розкритикував деякі ключові положення німецької школи. Якщо серцевину концепції *Ф. Ратцеля* складали різні категорії простору, то у центрі уваги *Відаль де ла Бланша* постала людина. Звідси випливала і рельєфно виражена гуманістична спрямованість творів представників цієї школи. І все ж таки, французька школа мала й суттєві недоліки. Головним чином вони виявлялися у

відсутності чітких дослідницьких програм. Значна увага приділялася вишуканим літературним побудовам, що продукувалися з метою створення яскравих вражень про певну місцевість. З цією ж метою в одному тематичному ряді розглядалися не завжди сумісні країнознавчі характеристики.

Антропогеографічний напрям у країнознавстві культивувався і у дореволюційній Росії. Серед найвідоміших представників цієї школи слід назвати прізвища професорів Московського університету *Д. Анучіна, А. Крубера та Л. Синуцького*. Втім за радянських часів, починаючи з 1930-х років, прибічників антропогеографічних поглядів було критиковано. У вульгаризованій інтерпретації владних кіл антропогеографія зводилася лише до геополітики та відповідних праць німецьких авторів. Натомість провідне місце посіли проблеми економічної географії, де людина виступала переважно у ролі виробничої сили або як споживач.

Слід звернути увагу на те, що у Російській імперії країнознавчій напрямку у географічній науці зазвичай був одним з провідних. Досить продуктивною у цьому сенсі виявилася діяльність Російського географічного товариства, що проголошувало дослідження закордонних країн у якості першочергових наукових завдань. Неабиякий внесок у розвиток географії та країнознавства був зроблений головою Російського географічного товариства *П. Семеновим-Тян-Шанським*, професорами Московського університету *Д. Анучіним, Л. Бергом, М. Пржевальським, П. Козловим* та ін. Зауважимо, що країнознавчі студії були поширеними не тільки у Російській імперії, а й за радянських часів, чому сприяли неосяжні простори цих геополітичних утворень. Усвідомлення завдань всебічного вивчення держави існувало і у владних колах, тому країнознавчому напрямку надавалася всіляка підтримка як з боку царського, так і з боку радянського урядів. Хоч не рідко це продукувало здебільшого практичне, іноді утилітарне, спрямування країнознавчих досліджень.

У період між двома світовими війнами відбувається формування *українського «національного країнознавства»* та утверджується так званий

«економіко-географічний напрямок», що стає, так би мовити, «офіційним».

У міжвоєнний період в Україні формується національне крає- та країнознавство. В різний час питаннями краєзнавчої та країнознавчої теорії займалися такі відомі українські вчені як *П. Тутковський*, *С. Рудницький*, *К. Воблій*, *В. Кубійович*, *А. Синявський* та ін. Їхні наукові студії були спрямовані на широкий крає- та країнознавчий аналіз території, її природниче та економіко-географічне вивчення. І все ж таки особливої виразності їм надавала гуманістична спрямованість, дослідження і висвітлення певних географічних одиниць у соціокультурному та «ландшафтно-естетичному вимірі», що ґрунтувалися на «гуманітрано-забарвленому аналізі географічних образів».

На особливу увагу заслуговує науковий доробок одного з фундаторів української географії – *Степана Рудницького*. Його праці, як відзначають українські науковці *С. Іщук* та *О. Гладкий*, були просякнуті «провідними гуманістичними думками про роль та функції географії в культурологічному та народознавчому аспектах як провідної області людського знання і культури, як чинника формування духовності українського народу».

Присвятивши усе життя утвердженню національної української ідеї, *С. Рудницький* наповнював її змістом усі свої географічні твори, «пов'язуючи тим самим гносеологічний та гуманістичний (культурологічний) зміст науки». Вважається, що погляди *С. Рудницького* як гуманіста знайшли прояв у розвитку вчення про «антропогеографію» як науку, що «досліджує причинні зв'язки людини до всіх головних географічних явищ: твердої поверхні, вод, атмосфери, підсоння (клімату), рослинного і тваринного світу».

Без перебільшення можна стверджувати, що праці *С. Рудницького* заклали підвалини української національної географії і картографії, вивівши її на європейський рівень. Завдяки цьому вченому Україну чи не вперше було представлено у картографічних працях як цілісну просторову одиницю.

Більшовицька влада високо «оцінила» діяльність вченого, у 1933 р. його було заарештовано за звинувачення у приналежності до контрреволюційної

організації, а у 1937 р. розстріляно. Створений ним у Харкові Інститут географії і картографії було ліквідовано.

«Продовжувачем справи» С. Рудницького став академік *Володимир Кубійович*. Суть географічної науки, зі слів цитованих вже С. Іщука та О. Гладкого, він вбачав в «описі окремих земель та їх частин як з природничої, так і з економічної точок зору». Хоч головною країною його вивчення була Україна. За В. Кубійовичем, географічна наука передбачає аналіз «природних феноменів, промисловості, сільського господарства, лісового господарства, транспорту, торгівлі, людності і селищ людських».

Будучи, передусім, талановитим картографом, В. Кубійович активно працював над створенням окремих карт українських земель. У 1937 р. у Львові зусиллями багатьох учених – членів Наукового товариства імені Т. Шевченка під керівництвом В. Кубійовича виходить «Атлас українських і сумежних країв», а 1938 р. – «Атлас українських і суміжних земель». Зміст цих видань відбивав «єдність географічних досліджень природничого та суспільного напрямків», їхній розвиток на «національному ґрунті» та «піднесення національної ідеї українства».

Науково-організаційна діяльність та праці С. Рудницького і В. Кубійовича стали гідним внеском у наукове обґрунтування географічних аспектів української державності, у них знайшли відображення ідеї соборності й цілісності України у її етнічних межах, необхідність створення суверенної національної держави. За словами О. Шаблія, вони завершували собою не лише процес інтенсивного становлення географії України, як окремою науковою дисципліною, але й «короткотерміновий процес становлення української національної антропогеографії загалом». Зі встановлення радянської влади у Західній Україні, що відбулося внаслідок радянсько-німецької окупації Польщі у 1939 р., діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка було заборонено. Розпочати свою роботу товариство зможе лише 1947 р. у Мюнхені по закінченні Другої світової війни.

Водночас, у радянському країнознавстві починаючи із 1920-х років

поступово утверджується так званий «економіко-географічний напрямок».

Дискусія з приводу наукових засад розвитку країнознавства, що відбулася на зламі 1920 – 1930-х років, закінчилася перемогою районного напрямку. Найбільш відомим його представником вважається *Микола Баранський*. У центрі його методологічних побудов постала проблема районування. Фактично це відповідало й змісту впроваджуваної у той час державної програми економічного районування країни.

Складену М. Баранським програма-схему дослідження держпланівських областей СРСР було екстрапольовано і на країнознавчі дослідження. Її основні дослідницькі прийоми тривалий час використовувалися у радянському країнознавстві, а сам М. Баранський вважається одним з теоретиків радянської економічної географії та країнознавства.

На переконання М. Баранського, основу країнознавства мав становити дослідницький синтез, що поєднував би у собі різноманітні характеристики країни. Іншими словами, М. Баранський акцентував увагу на проблемі комплексності у країнознавстві. Він вважав, що для виконання такого роду досліджень недостатньо базової освіти з фізичної чи економічної географії. М. Баранський переконував у необхідності підготовки окремих фахівців-країнознавців з широким горизонтом наукового світогляду, які б мали поглиблені знання з етнографії, історії, державознавства тощо.

Починаючи з 1930-х років вивчення «соціокультурних ландшафтів» все більше відходить у минуле. На перший план висуваються проблеми дослідження економічного середовища районів, країн та регіонів. Згодом і сам М. Баранський, згадуючи цей період, відзначав, що людина фактично випала з дослідницького об'єктиву географа.

«Залізна завіса» та біполярний розвиток світу позначилися й на дослідницьких підходах країнознавства. Зокрема, утворилися соціалістичний та капіталістичний напрямки у країнознавстві. У провідних вищих навчальних закладах Радянського Союзу країнознавча підготовка здійснювалася за типами країн, регіонами та субрегіонами й передбачала неабияку політико-ідеологічну

складову.

Незважаючи на це, із другої половини ХХ ст. у середовищі так би мовити «академічного країнознавства» відбувається неабияка теоретична рефлексія. Зокрема, розвивається категоріальний апарат країнознавства, пропонуються численні методики дослідження країн та регіонів. І все ж таки, попри значні теоретико-методологічні напрацювання, й донині не існує загально визнаного розуміння змісту країнознавства як наукової дисципліни.

Серед великої кількості визначень, найпоширенішими вважаються наступні:

- *країнознавство* – це наука, що вивчає конкретні території або країни;
- *країнознавство* – це «лабораторія» для перевірки теорій і закономірностей, що продукує загальна географія;
- *країнознавство* – це наука, що вивчає повний комплекс географічних явищ лише на певній території;
- *країнознавство* – наука інтегруючого спрямування;
- *країнознавство* – це організаційна форма об'єднання різносторонньої інформації про певний район, країну або регіон;
- *країнознавство* – це дисципліни у системі географічних наук, що займається комплексним вивченням материків, країн, великих районів.

Очевидно, що основу цих розходжень становить проблема наукового статусу країнознавства, тобто чи є воно власне наукою, чи тільки «організаційною формою» певного знання, так би мовити «лабораторію» для перевірки постулатів, які генерує загальна географія. Зазначена проблема не є властивою суто для країнознавства, вона постає і в інших науках.

Особливого загострення вона набула ще у ХІХ – на початку ХХ ст. із поділом усіх наук на так звані «номотетичні» (такі, що вивчають закони природи) та «ідеографічні» (описові, індивідуалізуючі).

Згідно сучасним наукознавчим уявленням у науці в органічній єдності діють відносно відокремлені програми – дослідницька (аналітичного спрямування) і колекторська (синтетичного спрямування). І якщо наявність

дослідницької програми не викликає сумнівів, оскільки саму науку ототожнюють із дослідженням, генеруванням нового знання та наукових законів, то колекторська програма, яка є основною в країнознавстві, неодноразово викликала нарікання з боку науковців. Здебільшого вони пов'язані із тим, що програма-колектор, що провідною у країнознавстві, забезпечує лише так би мовити «колекціонування» або «складування» знання по окремим полицям, відтак, на перший погляд, аж ніяк не може претендувати на науковий статус.

Логіка подібних міркувань є частково справедливою. У чистому вигляді колекторська програма навряд чи може бути розглянута як науковий норматив. І все ж таки, не зважаючи на здебільшого описову, «колекціонуючу» природу країнознавства, воно об'єктивно не може обмежуватися простим описом свого матеріалу. Як тільки ця дисципліна претендує на науковість, вона має вивчати системні зв'язки у досліджуваних явищах, виявляти їхні детермінанти, використовувати загальні поняття, які організують її матеріал. Іншими словами, використовувати елементи генералізації, коли внаслідок «колекціонування» окремих знань відбувається їхній перехід у якісно нову площину, де дослідник отримує *знання нового типу*. Виходячи із цього можна зробити висновок, що за своїми результатами ступінь науковості країнознавчих знань цілком відповідає іншим дисциплінам географічного спрямування і не викликає сумнівів.

Підкреслимо, що перехід країнознавчих досліджень у так би мовити «генералізуючу» площину шляхом якнайпростішого сумування даних окремих наук є принципово неможливим. Країна, як відзначає професор *М.Мироненко*, є одним з географічних таксонів, що має таку загадкову властивість як «просторова організованість, притому в її «відносно закінченому вигляді». У даному випадку під просторовою організованістю розуміється особливий полігенетичний тип цілісності, реконструкція якого як раз і дозволяє отримати те якісно нове знання, що може бути втіленим у цілісному «образі країни».

Об'єкт вивчення комплексного країнознавства – країна, є специфічним територіальним утворенням, універсальним за своїм змістом, вона об'єднує

різні за походженням складові, що утворюють природно-історико-соціально-територіальний комплекс. Підкреслимо, що саме територія, що постає у якості своєрідного «скелету», на який нанизується усе інше – природа, населення, історія, господарство та ін., стверджує географічний характер країнознавчих знань. Втім, не вичерпує їх. Окрім знань про просторово-територіальну організацію країни, комплексне країнознавство включає знання з історії, населення, господарства, духовної і матеріальної культури тощо. Відповідно, серед основних так би мовити «напрямоків» або дисциплін, які утворилися навколо сучасного комплексного країнознавства постають:

- географічне країнознавство;
- економічне країнознавство;
- історичне країнознавство;
- політологічне країнознавство;
- лінгвістичне країнознавство;
- культурне країнознавство;
- туристичне країнознавство та ін.

Роздуми над сутністю об'єкта комплексного країнознавства приводять до усвідомлення його як структурного компонента більш складної взаємопов'язаної системи: «краєзнавство» – «країнознавство» – «регіонознавство» – «глобалістика». З урахуванням вихідного імперативу об'єкту кожної ланки зазначеної системи, яким є територія, адже поза неї важко уявити окреме існування населення, історії чи культури, цю систему можна уявити також у площині: «краєзнавство» – «країнознавство» – «регіональна географія» – «географія». Очевидно, що у такій інтерпретації визначальним стає саме географічне начало. У даному випадку, воно перетворюється на стрижень усієї системи, а географічне країнознавство постає як своєрідна «серцевина» дисциплінарної структури комплексного країнознавства.

Ситуація із предметною галуззю комплексного країнознавства є також доволі неоднозначною. Взагалі питання визначення предмету будь-якої науки чимраз постає серед найпроблематичніших. Передусім, це пов'язано із

зростаючою диференціацією наукового знання, що продукує розмивання дисциплінарних меж усталених наукових дисциплін і появу нових. Між тим, чітке розуміння предмету є основним питанням конкретної науки. Саме визначення предмету дозволяє сформулювати якнайповніше уявлення про те, які властивості та зв'язки об'єкту слід вивчати.

3. Концепції і предмет країнознавчих досліджень

Враховуючи значний обсяг дисциплін, що утворилися у лоні комплексного країнознавства, та неабияке розмаїття дослідницьких програм, визначення предмету буде продиктоване загальним напрямком і програмою дослідження. Нині науковці виокремлюють наступні *концепції країнознавчих досліджень*, що втілюють основні методичні підходи до розуміння предмету країнознавства:

Концепція проблемного країнознавства (В. Гохман, Я. Машбіц). У середині 1980-х років було висловлено думку, що країнознавство має продукувати не комплексні країнознавчі описи, що висвітлюють впорядковані компоненти усього територіального комплексу, а аналітичні характеристики певних ключових проблем.

Концепція поєднання країнознавства із вирішенням глобальних проблем людства (Є. Алаєв, Г. Сдаюк, С. Лавров). Як відомо, глобалізація світу продукує неабияку його взаємозалежність і цілий спектр, так би мовити, «глобальних проблем» – зміну клімату, нестачу продовольства, енергоносіїв тощо. Глобальний підхід зорієнтований на порівняльні дослідження країн з метою виявлення сутності та особливостей прояву зазначених проблем на регіональному рівні.

Концепція економіко-географічного країнознавства, що ґрунтується на ідеї про територіальну структуру господарства країни (І. Маєргойз). Господарство уявляється як складна структура, що має багато взаємопов'язаних структур. Однією зі структур (поряд, наприклад, із галузевою) є територіальна структура. Її аналіз означає розгляд господарства з позицій територіальності,

вивчення територіального аспекту побудови, функціонування і розвитку господарчої системи. Відповідно, предмет постає як територіальна структура господарства країни.

Концепція середовища суспільного розвитку як предмета країнознавства, що розглядається у межах усієї географії на території, що окреслена державними або історико-географічними кордонами (В. Анучін, Ю. Єфремов та ін.). Ця концепція сприяє комплексним дослідженням, де відбувається взаємодія фізичної і соціальної географії, об'єднаної географічним середовищем. При цьому останнє включає лише природні умови і антропогенні елементи (канали, насипи, греблі і т. ін.), тоді як соціальні процеси залишаються поза межами географічного середовища. Вплив географічного середовища на життя суспільства виявляється крізь спосіб виробництва матеріальних благ.

Концепція географічного країновлаштування. Передбачає пошук загальних структур «влаштування» країни з метою оптимізації розміщення виробничих сил, створення оптимального середовища перебування. Ця концепція передбачає два підходи:

- 1) з'ясування відповідності політики освоєння країни існуючій системі ландшафтів (ідея А. Басалікаса);
- 2) вивчення цілісної територіальної структури господарства країни (ідея І. Маєргойаз).

Концепція культурно-образного країнознавства. Традиція вивчення образів міць у країнознавстві умовно може бути названа як «культурно-образний підхід». Нині він є доволі поширеним серед науковців, хоч інтерес до такого роду проблематики виявлявся вже у ХІХ ст. Фактично цей підхід знаменує міждисциплінарну взаємодію географії і наук соціально-гуманітарного циклу, передбачає провідну роль гуманітарного начала: історії, художньої літератури, мистецтва. Ідея «образу місця» – країни, регіону, міста, вулиці – перетинає межі традиційного для географії його природно-морфологічного розуміння, провідна роль у ній відводиться культурно-

символічній складовій – комплексу культурних, історичних, естетичних та інших «ідеальних» значень.

Водночас, слід відзначити, що навіть попри вихідну поліструктурність комплексного країнознавства, визначення його предметної основи має принципове значення, це дозволить підкреслити його цілком самостійний дисциплінарний статус. Отже, під *предметом комплексного країнознавства* слід розуміти *вивчення територіальної організації суспільства певної країни, в межах якої з'ясовуються взаємозалежності між природними умовами, етносом, способами господарювання, ментальністю, духовними цінностями тощо*. Відповідне розуміння предмету акцентує увагу на цілісності комплексного країнознавства, де втілюються просторовий, часовий і соціальний параметри.

Сучасне комплексне країнознавство постає у якості міждисциплінарної наукової і навчальної дисципліни, що має потужне теоретико-методологічне підґрунтя, власний категоріальний апарат, є визнаним як на когнітивному (передбачає взаєморозуміння науковою спільнотою змісту та специфіки своєї діяльності), так і соціальному рівнях (інтегрованість «інтелектуального руху», наукової спільноти в соціальних структурах у межах університетських кафедр, навчальних планів тощо), характеризується розгорнутою дисциплінарною структурою, значним функціональним колом та подальшим «розширенням» епістемологічних пріоритетів.

4. Історія становлення й розвиток туристичного країнознавства

Розглянувши процес дисциплінарного оформлення комплексного країнознавства, слід зосередитися на висвітленні дисциплінарної сутності туристичного країнознавства – складової частини комплексного країнознавства. Передусім, розглянемо питання про час його виникнення.

Виходячи з тези, про вихідну універсальну спрямованість країнознавчого знання, варто визнати, що *перші країнознавчі відомості орієнтовані на пізнавальну подорож (праобраз туризму) виникають майже одночасно із*

предметним знанням про країни і мають суто практичне спрямування. Таке знання представлено як правило у численних путівниках країнами і містами, путівних нарисах та інших жанрах літератури, що виходила з під пера мандрівників. Першопочатки відповідних країнознавчих уявлень формуються ще в античну епоху. Так, давньогрецькі мандрівники, подорожуючи світом, окрім історико-географічних (країнознавчих за змістом) нарисів, висвітлювали у своїх творах дивовижні пам'ятки тих країн, де їм траплялося бувати. Поступово сформувався навіть своєрідний «пантеон» таких пам'яток, що у окремих авторів висвітлювався в різних комбінаціях. В епоху еллінізму усталеним стає список так званих «Семи чудес», що вивчався поряд із географічними об'єктами. Формувалися своєрідні, говорячи сучасною мовою, «рейтинги» для відвідування тих чи інших територій.

І все ж таки одним із перших специфічно орієнтованих творів «мандрівниково-країнознавчого» спрямування може вважатися праця давньогрецького мандрівника і письменника II століття н.е. *Павсанія* – «Опис Еллади». Приступаючи до написання свого твору, Павсаній керується спеціально складеним планом, про що сам повідомляє читача: «Я із самого початку в своєму викладі, – відзначає він, – вирішив вибрати найдостойніше на згадку із тієї множини, що не варта висвітлення, що кожен народ розповідає про самого себе. Оскільки цей план, добре обміркований, то його не слід порушувати». Важливо зауважити, що й далі за текстом Павсаній завіряє читача, що він звертає увагу на те, що «достойне згадки», «огляду» і те, що заслуговує довгої пам'яті у нащадків. У даному випадку, очевидною є аналогія із так званим «туристським поглядом» (про що йшлося у попередньому розділі), в «об'єктив» якого потрапляють лише щось надзвичайне, цікаве або, так би мовити, атрактивне. Так, Павсаній висвітлює здебільшого стародавні об'єкти, акцентує увагу на якихось таємницях. Його погляд зосереджений на пам'ятках V – III ст. до н.е., особливо сакральних – святилищах, гробницях, зображеннях богів та богинь. Він вибирає, але й водночас прагне до повноти викладу, а тому дає численні описи пам'яток світського характеру – статуй і

будівель. Вирішивши висвітлити лише найвідоміші міста – Афіни, Коринф, Епідавр та інші, він не може оминати і невеличкі, якщо там є щось дивовижне.

Кожна книга побудована за географічним принципом, оскільки Павсаній описує один район за іншим. З початку II книги методологія стає більш чіткою, матеріал викладається лише за топографічним принципом. Від кордону Павсаній веде свого читача найкоротшою дорогою до центрального міста і описує усі його визначні пам'ятки. Потім іншим шляхом повертається до кордону, відзначаючи усе найцікавіше, що йому трапляється, і знов – до центру. І так повторюється багато разів, аж до перетину дороги іншої області, якою він знов прямує до головного міста. Саме у такий спосіб висвітлено такі крупні центри культурного життя, як – Коринф, Аргос, Спарта, Мантінея, Мегалополь, Тегея, Фіви.

Зважаючи на культурну строкатість Греції, Павсаній прагне відобразити неповторний колорит кожної її місцевості вдаючись до великих вступів, де висвітлюється міфологія, епічні герої і політична історія тієї чи іншої місцевості. Доволі часто відповідні екскурси- вступи супроводжують і окремі міста. Не рідко вони займають й декілька розділів, втім є складовою частиною усього оповідання і є так само важливими як і описи безпосередніх пам'яток.

Нині очевидним є те, що праця Павсанія, яка ґрунтується на обробці великої кількості літературних джерел і власному мандрівничому досвіді автора, має країнознавче спрямування і призначалася, скоріше за усе, для потреб мандрівників. У певному розумінні вона являє один із перших у світі путівників. Не дарма твір Павсанія авторитетні дослідники називали навіть «Бедекером давнини».

І все ж таки складна структура «Опису Еллади» стала свого часу приводом для дискусій серед дослідників з приводу мети написання твору. Основне питання, навколо якого виникло непорозуміння, це – читацька аудиторія Павсанія. Адже твір був занадто об'ємний, щоби його можна було використовувати у дорозі. З іншого боку, той хто прагнув долучитися до ознайомлення з історичним минулим, наприклад прочитати про Мессенські

війни, навряд чи відчував би потребу в детальних описах 203 статуй олімпійських переможців у святилищі Зевса, що були вміщені до «Опису Еллади». Павсаній же створив повноцінний, художньо захоплюючий твір, орієнтований на людину достатньо заможну, щоби максимально комфортно долати шлях і мати можливість ознайомитися із твором. Водночас не виключено, що Павсаній міг адресувати працю і мрійливому мандрівникові, адже грекам було властиве образне мислення, так що ознайомившись із твором у людини виникало бажання побачити все на власні очі. Сам же факт тривалого забуття павсанієвого «Опису» сучасниками і нащадками слід розуміти не як руйнацію спроб віднайти свою аудиторію, а головним чином її нечисленністю; твір було розраховано передусім на освіченого читача, яким бум і сам автор.

Свідченням цього твердження може бути неабиякий інтерес освічених людей до праці Павсанія у Середньовіччя, коли гуманістами епохи Кватроченто «вдруге прочитали» або «відродили» «Опис Еллади». У 1516 р. твір уперше було надруковано, через чверть століття частину його було перекладено на латину, пізніше – 1557 р. – перекладено увесь текст. Протягом XVI – XVIII ст. «Опис Еллади» Павсанія користувався неабиякою популярністю і активно перевидавався у різних країнах – Німеччині, Франції, Голландії та ін. Особливо багато видань «Опису Еллади» з'явилося у XIX – на початку XX ст. Таким чином твір Павсанія, завдяки величезному і доволі цікавому змістовному матеріалу, живив інтерес читачів і був за визнанням багатьох «свого роду путівником» по найбільшим пам'яткам архітектури і мистецтва давньої Греції, що містив «мандрівниково-країнознавчу» компоненту. Сьогодні праця Павсанія привертає увагу не тільки фахівців з античності, а й значно ширше коло людей; вміщені у ній свідчення дотепер використовують при укладанні путівників. Це свідчить про те, що Павсанію вдалося створити дивовижний текст, що донині формує у суспільній свідомості стереотип «подорожі інтелектуала» і образ країни – Еллади, давня слава якої зберігається на її величних руїнах.

Не маючи на меті робити детальне висвітлення величезного масиву подорожніх творів, які були поширеними у різні часи, відзначимо лише такі, що

містили країнознавчу компоненту орієнтовану на подорож. Передусім слід сказати, що «Опис Еллади» став певним взірцем для так званих «ітінераріїв» (від лат. «iter» – шлях) – пізніших путівників Римською імперією, а із IV ст. н.е. путівників до святих місць християнства. Путівники Римської імперії містили ретельні огляди не тільки самої місцевості, а й її живопису, скульптури, будівель, що належало відвідати мандрівникові – всього найцікавішого, що нині становить «туристичний простір території». Такого роду література розвивалася і у пізнішій Візантійській імперії. На Русі подібні твори отримали назву «Хождений».

За Середньовіччя у Західній Європі розвивається жанр путівників не тільки у Святу Землю, а й до Риму, монастиря Сантьяго де-Компостела (на північному заході Іспанії). Дослідники відзначають, що у них висвітлювалися не тільки місця поклоніння, пов'язані із християнським культом, а й викладалася узагальнююча інформація світського характеру, у тому числі про найцікавіші світські об'єкти і споруди (хоч майже до XVIII ст. основна увага приділялася здебільшого Святим місцям). Особлива увага у багатьох описах приділялася висвітленню Риму, із часом у них все більше місця відводиться його язичницьким старожитностям. Такого роду путівники по Риму продовжували складатися і у епоху Відродження.

Винайдення книгодрукування прискорило розповсюдження путівників. Із-поміж перших друкованих путівників належить відзначити «Подорож у Святу Землю» *Бернгарда фон Брайденбаха*, видану *Петером Шеффером* у Майнці 1486 р. спочатку латиною, а потім на інших «живих» мовах. На початок XVI ст. почали з'являтися путівники по Франції, Італії, Іспанським Нідерландам (нині Бельгія) та іншим країнам Європи.

Починаючи із XVII ст. видавці путівників більше опікуються зовнішнім оформленням і зручністю формату путівників. Значною мірою це було спричинено зростаючою популярністю подорожування у Західній Європі. Нині науковці відзначають, що особливий попит на путівники існував з боку молоді:

— студентів, які відвідували закордонні університети;

— молодій аристократії, до обов'язкової освітньої програми яких включалися відвідини Франції, Італії та інших країн.

На практиці ця програма отримала назву «grand tour» (велика поїздка із поверненням назад), що перетворився на своєрідний феномен суспільного життя країн тогочасної Європи. Путівник для «grand tour» містив інформацію про транспорт, особисту безпеку, готелі, грошовий обіг, мовні особливості, суспільно-політичне життя, етику, історію, місцеві звичаї, музеї та ін.

У XVIII ст., коли подорожування стало невід'ємною складовою філософії Просвітництва, путівники продовжують множитися світом. Стандартним путівником для мандрівників по Італії у останній третині XVIII ст. стають «Історико-критичні свідчення про Італію» *Іогана Якоба Фолькмана* (Лейпциг, 1779 р.). У зазначений час перші путівники по столицях з'являються і у Російській імперії, що призначалися «для любопытствующих», «для удовольствия соотчичей и чужестранцев», тоді ж робляться спроби популяризувати європейську традицію гранд турів. Так, автор одного з перших російських путівників – *Веніамін Гени* (Москва, 1777 р.) – передбачав, що освічена молодь відправиться у Європу з метою вдосконалення іноземної мови, знайомства із життям французького двору, відвідання інших європейських країн, де збереглася антична культурна спадщина. Таким чином, вже у XVIII ст. з'являються підприємці, які організують групові подорожі. Серед них особливо вирізняється діяльність у Парижі *Джованні Галіньякі*. Його зусиллями було відкрито так званий «Зал для зустрічей», де збиралися учасники різних подорожей з метою обговорення накопиченого досвіду. Варто підкреслити, що Д. Галіньякі, окрім іншого, видавав газету, де чине вперше було запропоновано рубрику «Щоденник мандрівника», що свідчило як про зростаючу популярність самих мандрівок, так і про зростаючий попит на такого роду публікації. Численні оповідання про різні подорожі, оформлені у вигляді мемуарів, щоденників, довідників, путівників тощо, містили не тільки літературно-філософську компоненту, а й пізнавальний країнознавчий та культурологічний наратив.

У XIX ст. потреба на туристично-країнознавчу інформацію дедалі зростає у зв'язку із становленням як самого туризму, так і інституціоналізацією країнознавства. У даному випадку варто підкреслити, що країнознавча за змістом інформація, втілена у путівникових виданнях, набувала вже суто туристичного, а не мандрівничого спрямування. Це виявлялося як на рівні семантичних змін, термін «мандрівник» став поступатися терміну «турист» (утворений, скоріше за усе, від «grand tour»), так і у змістовній частині самих путівників. Так, якщо мандрівництво втілювало більшою мірою освітній сенс, то туризм (той зміст мандрівництва, що символізував цей термін) передбачав суттєву розважальну складову, за що й був іронічно сприйнятий у середовищі інтелектуалів. Не випадково термін «турист» чинив вперше стає друкованим на сторінках книги «Анекдоти англійської мови» (1800 р.), де іронічно зазначалося, що «мандрівника нині називають туристом» («A traveller is nowadays called a tourists»). Зазначені семантичні зміни було зафіксовано і у тогочасному «Глумачному словникові французької мови», у якому пояснювалося, що турист – це той, хто подорожує заради цікавості або для того, щоби убити час». Із середини XIX ст. термін турист стає доволі поширеним.

Розвиток транспортних засобів – пароплавів, залізниць разом із більшою комфортабельністю подорожі та мобільністю суспільства продукує і потребу у туристично-країнознавчих путівниках нового типу. Такий путівник мав вирізнятися не тільки цікавим культурно-країнознавчим змістом чи літературно-художнім стилем, а й передусім зручністю для самих туристів – стислими характеристиками об'єктів для спостереження, відповідною рубрикацією і точними свідченнями.

Зазначеним вимогам повною мірою відповідали путівники шотландського видавця *Джона Маррі Старшого* та німецького – *Карла Бедекера*. Варто відзначити, що нечуваний успіх супроводжував вже путівник *Генріха Рейгхарда* – «Пасажир у подорожі до Німеччини, Швейцарії, в Париж і Петербург», перший наклад якого побачив світ у Берліні 1801 р. і витримав 19 видань. Такий успіх надихнув шотландського видавця *Джона Маррі Старшого*

підготувати схожу книгу англійською мовою, що було доручено сину – *Джону Маррі Молодшому*. Видання під назвою «Робота для мандрівників по континенту: путівник по Голландії, Бельгії, Пруссії і Північній Німеччині і вздовж Рейну із Голландії у Швецію» вийшло друком 1836 р. Путівник ґрунтувався на багаторічному досвіді його автора – Джона Маррі Молодшого – по зазначеним країнам і відповідав новим вимогам до подібного роду видань з боку масових туристів. Він став прототипом для подібних путівників по Франції, Південній Німеччині і Швейцарії, які у зв'язку із розвитком залізниць, почали дедалі частіше відвідувати мешканці Великобританії. Інші путівники, що побачили світ у видавництві Маррі, були підготовлені авторами, які спеціалізувалися на подорожах окремими країнами – Іспанією (*Річард Форд*), Єгиптом (*Джон Уілкінсон*), Північною Італією (*Френсіс Пелгрейв*). Схожі за змістом путівники видавалися у той час і у Російській імперії.

Майже хрестоматійним взірцем для усіх путівників другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стали масові путівники німецького видавця *Карла Бедекера*, який успішно конкурував у цій справі з видавництвом Маррі. У 1832 р. він придбав видавничу фірму *К. Релінга* у місті Кобленце (Рейнська область), а вже 1835 р. у його видавництві побачив світ доопрацьований варіант книги *І. А. Клейна* – «Подорож по Рейну». Кожен наступний наклад цієї книги містив новітні відомості про будь-яку місцевість, що згадувалася у виданні. Із шостим виданням цієї книги на обгортці зазначалося й прізвище *Бедекера*, як видавці і укладача. Сам *К. Бедекер* написав пізніше чимало путівників по іншим країнами: Бельгії (1839 р.), Голландії (1839 р.), Німеччині (1842 р.), Швейцарії (1844 р.). З часом, назва «бедекер» утвердилася як синонім для усіх популярних путівників.

На зламі ХІХ – початку ХХ ст. туристично-країнознавчі путівники продовжують множитися світом. Однак, з того часу описи подорожувань перестають бути галуззю підвищеної уваги лише філософів, письменників, науковців та інших інтелектуалів і яскравих індивідуальностей-одинаків. Означилася тенденція до соціалізації туристичних практик і створення масових

путівників, одним з основних джерел для написання яких став чималий попередній мандрівниково- та туристично-країнознавчий доробок – записки мандрівників, путівники, топографічні описи місцевостей тощо.

По закінченні Першої світової війни, підсумки якої істотно змінили політичну карту світу, відбувається активізація вже більшою мірою географічних крас- та країнознавчих студій, завдяки чому формується наукове підґрунтя як для внутрішнього туристично-краєзнавчого, так і для міжнародного туризму. На цей час припадає й поява великої кількості туристично-країнознавчих путівників, створених на зразок путівників *Д. Маррі* та *К. Бедекера*. Із-поміж них особливо виокремлюються так звані «Сині путівники», що друкувалися в Лондоні у видавництві «Макміллан» з 1918 р. (з 1931 р. у видавництві Е. Бенн) протягом тривалого часу різними редакторами (*Ф. Мюрхедом* (1918 – 1933 рр.), *Л. Расселом* (1933 – 1963 рр.), *С. Мортімером* (з 1963 р.). У Парижі вони виходили французькою мовою у видавництві «Ашетт». На увагу заслуговує і «Серія американських путівників» (Вашингтон, 1937 – 1949 рр.), започаткована керівництвом Федерального письменницького проекту під редакцією історика мистецтва *Гарольда Розенберга*. Серія включала путівники по 48 штатам і багатьом містам і округам. Деякі з них доопрацьовані і перевидані.

Підсумки Другої світової війни ознаменували початок докорінних суспільно-політичних зрушень. Передусім, майже остаточно руйнується колоніальна система і формується нова політична карта світу, на якій з'являються все нові й нові країни. У розвинутих західних країнах відбуваються неабиякі суспільно-економічні трансформації, окреслюється тенденція до покращення рівня і якості життя населення та переходу на постіндустріальний щабель розвитку. Одним з наслідків зазначених змін стає стрімке збільшення рекреаційних потреб людства, нечуваний розвиток міжнародного туризму. Відтоді починається своєрідне «друге відкриття Землі». Якщо Великі географічні відкриття кінця XV – початку XVI ст. розширили горизонти світосприйняття лише нечисленних заможних і високоосвічених верств

суспільства, то можливість наочного усвідомлення просторових відмінностей світу для більш широких верств суспільства з'явилася лише із 1960-х років. Формою такого «знайомства» зі світом стали чимраз зростаючі туристичні практики.

Утворилася значна частка людей, яких вже перестали задовольняти межі туристичного простору власних країн. Лише частково це стосувалося й СРСР, де виїзд закордон, як відомо, було жорстко регламентовано. Таким чином, як у фахівців, які працювали в туризмі, так і у самих туристів, виникала нагальна потреба в інформації про туристичні ресурси країн світу. Визрівали об'єктивні передумови для дослідження саме туристичного потенціалу країн світу, а з часом і для дисциплінарного оформлення таких напрацювань. Цьому сприяло й тогочасне піднесення соціальних наук, у площині яких продукувалися нові знання про соціально-економічний феномен туризму.

Нові епістемологічні пріоритети постають і у царині географічної науки. На тлі утвердження гуманістичних принципів у якості орієнтирів суспільного розвитку в більшій частині світу, відбувається становлення таких порівняно нових дисциплін, як рекреаційна географія, географія туризму, спостерігається збільшення кількості праць з народонаселення, а проблеми умов та образу життя людей постають у межах країнознавства як найважливіші. У працях наукового колективу радянської школи рекреалогії і рекреаційної географії під керівництвом *В. Преображенського* формується цілісне вчення про рекреалогію як про міждисциплінарну науку.

Серед дослідників, які зробили значний внесок у становлення рекреаційної географії, можна назвати прізвища відомих ще за радянських часів науковців: *М. Мироненко, Д. Ніколаєнко, І. Твердохлебова* та ін. Вже наприкінці 1970-х років навчальні курси «Рекреаційна географія» та «Географія туризму» стають нормативними навчальними дисциплінами, що викладаються за типовими програми Мінвузу СРСР. У 1980-х роках починає викладатися міжнародний туризм та дисципліни вже суто туристичного спрямування. Отже, на цьому етапі туристично-країнознавче знання плекається вже не тільки у

туристично-путівниковій літературі, а й у межах нових проблемно-орієнтованих наукових дисциплін міждисциплінарного спрямування.

Водночас, бурхливий розвиток міжнародному туризму продовжує продукувати попит на прикладні туристично-країнознавчі видання, кількість яких стрімко зростає. Серед таких слід назвати відомі серії: «Поліглот-путівників» (видавництво «Поліглот» у Мюнхені), «Енциклопедій-путівників» (видавалися *Л. Назелем* у Парижі та Женеві), «Як подорожувати» (видавалися у Швеції *Альвой Овденом Сгрембергом*), «Компаньон-путівників» (видавалися спочатку в Нью-Йорку *Вінсентом Кроніном*, з 1963 р. видавництвом «Харпер енд Роу», а з 1983 р.: «Прентіс Холл», в Енглвуді; у Лондоні – видавництвом «Коллінз») та ін.

Стрімко розвиваються тематичні путівники по окремим країнам. Наприклад, видавництво «Мак-Гроу-Хілл» у Нью-Йорку із 1965 р. започаткувало серію «скарби мистецтва» різних європейських країн, із 1981 р. видавництво «Електа» у Мелані заснувало серію «Художні путівники по Італії» про мистецтво італійських міст і областей.

На зламі 1980-х – 1990-х рр. зростає роль туристично-країнознавчого знання, а сам туризм усвідомлюється як стратегічний пріоритет, відбувається «інституційне народження» туристичного країнознавства, що набуває дисциплінарного оформлення. Так, вже 1990 р. у Київському національному університеті імені Т. Шевченка було створено кафедру країнознавства і туризму, яка стала однією з перших в Україні. Вже на час її створення було відкрито спеціалізації «країнознавство» і «туризм». Із 1995 р. у Львівському національному університеті імені І. Франка було відкрито спеціальність, а із 1996 спеціалізацію «країнознавство». У 2001 р. тут було відкрито кафедру країнознавства і міжнародного туризму. У 2005 р. кафедру туристичного бізнесу на факультеті міжнародних економічних відносин і туристичного бізнесу було відкрито у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Нині дисципліна «туристичне країнознавство» викладається практично на

усіх кафедрах і факультетах, що готують фахівців для сфери туризму. За деякими даними, туристичну освіту в Україні надають понад 80 вищих навчальних закладів різних форм власності та ступенів акредитації.

Спеціалізовані навчальні заклади існують у Києві та Донецьку. Відповідні кафедри і факультети функціонують у названих вище класичних університетах та інших вузах України. Майже всюди країнознавча компонента є одним зі стрижнів професійної підготовки фахівця з туризму.

Туристично-країнознавче знання постає як основа для розуміння закономірностей розташування основних видів туристичних ресурсів і пов'язаних з ними видів туризму.

Науковий статус туристичного країнознавства можна розглядати принаймні у двох вимірах. Передусім, як відзначалося вище, воно залишається складовою комплексного географічного країнознавства, точніше – постає як проблемне країнознавство, тобто таке, що зорієнтоване на вивчення об'єкту під певним кутом зору. І це важко заперечувати, адже туристичне країнознавство запозичило у комплексного значну частину дослідницького інструментарію, це й принципові засади країнознавчих досліджень і конкретні методи наукового аналізу. З іншого боку, очевидним є міждисциплінарна спрямованість туристичного країнознавства, що перетнуло межі дослідницького арсеналу географічного країнознавства, рекреаційної географії, географії туризму та інших дисциплін, у лоні яких формувалося туристично-країнознавче знання. І у даному випадку саме міждисциплінарність вивищує науковий статус туристичного країнознавства на якісно новий рівень.

Будучи іманентною рисою процесу пізнання, міждисциплінарність у нинішній духовно-інтелектуальній ситуації, що характеризується трансформацією дисциплінарного образу науки в проблемний, дедалі очевидніше змінює свої якісні характеристики. З простого акту «мислєдїяльності», «пізнання», «техніки мислення», вона, як відзначає відома українська дослідниця *І. Колесник*, конвертується у «домінуючий принцип мислення, норму розумової поведінки, міждисциплінарну парадигму як

універсальну когнітивну технологію», виконуючи у такий спосіб функцію удосконалення процесів інституціоналізації науки. Думається, що саме у такому контексті слід розглядати науковий статус туристичного країнознавства як навчальної та наукової дисципліни.

Туристичне країнознавство взаємодіє сьогодні не тільки із географічними та туристично-географічними дисциплінами (рекреаційною географією, географією туризму, міжнародним туризмом, політичною географією та ін.), а й застосовує цілу низку міждисциплінарних підходів, передусім соціокультурного та культурологічного спрямування. Підкреслимо, що такого роду взаємодія не є виявом особливостей розвитку окремо взятої дисципліни, повною мірою вона співзвучна загальним тенденціям розвитку нинішньої науки взагалі, коли «всупереч багатовіковим традиціям мислення сьогодні природничі науки зорієнтовані на людину і суспільство». З іншого боку, інтереси соціогуманітарних наук за сучасної духовно-інтелектуальної ситуації дедалі виразніше зосереджуються на ««кордонах» – наук, мов, культур, країн, регіонів». Що стосується туристичного країнознавства, то це виявляється у фокусуванні уваги не тільки на всебічному дослідженні і вивченні самої території (рельєф, клімат, населення та ін.) та територіальної організації тієї чи іншої країни. Серед першочергових завдань туристично-країнознавчих досліджень нині постають: герменевтичне тлумачення різних парадигмальних уявлень про країну, визначення її туристичної самобутності, аналіз туристичної політики і практики, у тому числі, особливостей державного управління сферою туризму, зрештою – розробка і опанування методики створення туристичного іміджу території тощо.

Особливу роль у туристичному країнознавстві відіграють історичні дисципліни і методи дослідження, що дозволяють відобразити специфіку історичного розвитку, культуру та традиції країни, беруть безпосередню участь у створенні її туристичного образу. Історичний розділ є неодмінною складовою туристичної характеристики країни. В межах туристичного країнознавства історико-культурний підхід повинен застосовуватися у будь-якій площині

туристичного вивчення країни. У окремих випадках він має ключове значення для визначення її туристичної специфіки. Так, наприклад, туристичний потенціал такої країни як Великобританія, що входить до десятки найрейтинговіших з точки зору туризму країн світу, практично не можливо відобразити виходячи лише із висвітлення особливостей її географічного положення, рельєфу і клімату. Хоч острівне положення країни без сумніву впливає і на національний характер англійців і на особливості культури Великобританії. І все ж таки, у даному випадку серед ключових характеристик країни постануть також англійський парламентаризм, експортований свого часу по всьому світу, унікальна історико-культурна спадщина, неповторні традиції та ритуали, що вже давно перетворилися на частину її туристичних ресурсів.

Спираючись на вищесказане, можна стверджувати, що туристичне країнознавство формується на стику географічного, економічного, історичного та етнографічного країнознавства, а також туризмознавства і рекреалогії шляхом міждисциплінарного синтезу їх теоретико-методологічних і прикладних напрацювань і є нині однією з базових навчальних дисциплін для фахівців сфери туризму.

5. Місце країнознавства у системі туризмознавчих дисциплін

Місце туристичного країнознавства у системі туризмознавчих дисциплін та практичній площині визначається також його функціональним призначенням. Передусім відзначимо, що нині суспільна потреба у туристичному країнознавстві постає дедалі рельєфніше, що виявляється щонайменше у двох доволі показових тенденціях.

Перша тенденція. Нинішній рівень розвитку туристичного бізнесу продукує потребу у туристично-країнознавчій інформації на усіх ланках його організації, будь-то індустрія гостинності чи туроператорський сектор або ті чи інші види туризму – пізнавальний, зелений, освітній тощо. Усі великі видавництва світу нині регулярно друкують путівники масовими тиражами. Лише у американському книговидавничому журналі «Publishers Weekly»

щороку анується близько 500 туристичних путівників. На полицях будь-якої великої української книгарні можна неодмінно зустріти відомі серії різних за спрямованістю путівників: «Petit futé», «The National Geographic Traveler», «Thomas Cook», «Афиша», «Внимание: иностранцы!», «Вокруг света», «Город в фокусе», «Дорлинг Киндерсли», «Полиглот», «Прогулка по...» та ін.

Водночас, неабиякий попит на туристично-країнознавчу інформацію зумовлює її здебільшого рекламно-комерційну і суто прикладну спрямованість. Йдеться про те, що нинішній формат туристично-країнознавчого путівника передбачає не тільки географічний чи історико-культурний нарис про ту чи іншу країну, а й висвітлення суто «технічних» питань. Іншими словами значний обсяг текстової частини займає інформація про спрощення і здешевлення подорожі: де зупинитися, яким транспортом добиратися, у який час краще відвідати, де і що скуштувати, на які неприємності можна очікувати тощо. Не маючи сумнівів з приводу важливості такого роду інформації, відзначимо лише, що не рідко вона домінує над власне країнознавчим описом. Ця категорія путівників репрезентує здебільшого так би мовити «вітрину» країни з усталеним набором «священних туристичних місць», відвідини яких, як правило, входять до обов'язкової частини туристичного ритуалу відвідувача.

З іншого боку, пропоновані відповідною туристично-країнознавчою літературою суто «туристичні стежки», що часто-густо не дозволяють сформувати цілісне уявлення про ту чи іншу місцевість, дедалі частіше викликають відкидання, неприйняття певною частиною мандрівників (які ідентифікують себе виключно із цим поняттям і його семантичним змістом) одноманітних «країнознавчо-рейтингових» описів, розглядаючи їх як своєрідні «криві дзеркала». Варто відзначити, що протягом останніх 5 – 7 років частка поціновувачів вільної організації дозвілля, так званих «бекпекерів», у всьому світі неспинно зростає. Нині бекпекерство становить помітний рух, представники якого свідомо відмежовують себе від відпочиваючих, які прагнуть лише полежати на пляжі, і від туристів, які користуються послугами агентств і операторів. Основу філософії бекпекерського руху становлять

свобода пересувань, максимум вражень та дотримання «етики подорожі» – дбайливість до навколишнього середовища та повага до традиційного образу життя населення. У даному випадку очевидно її суголосність основними положеннями концепції «м'якого туризму» і загальними орієнтирам усієї парадигми туризму ХХІ ст. Про значущість цієї соціальної групи свідчить і поява відповідним чином орієнтованих мандрівниково-країнознавчих видань, що розраховані не тільки на економію коштів, а й на більш глибоке «занурення» у країну.

Другу тенденцію слід розглядати у контексті зазначеної трансформації образів науки – від монодисциплінарної науки індустріальної суспільства до проблемної постіндустріального часу. Крім іншого, це передбачає певну демократизацію науки, що стає можливим за допомогою Інтернет та інших інформаційно-комунікативних засобів, здатних надавати знанням «версіальний» характер. Саме завдяки Інтернету відбувається своєрідне «урівняння» професора і студента, фахівця і аматора. У туристичному країнознавстві це виявляється у появі численних туристично-країнознавчих сайтів, форумів, блогів, де потенційний турист отримує іноді найсвіжішу та найвичерпнішу інформацію про той чи інший закуток світу не з авторитетного друкованого видання, а від безпосереднього мандрівника, враження і особистий досвід якого постають лейтмотивом усього туристично-країнознавчого оповідання.

Ще до недавнього часу туристично-країнознавчий простір Інтернету був представлений здебільшого передрукованими матеріалами, почерпнутими з путівників, каталогів, журналів та ін. джерел. Відповідно, авторами публікацій виступали переважно інтелектуали, журналісти, фахівці з певних країн чи регіонів. Однак з появою у мережі щоденників користувачів, або блогів, туристично-країнознавча картина Інтернету почала стрімко змінюватися. Авторами масових туристично-країнознавчих нарисів почали виступати самі туристи. Особисті «заморські враження» швидко конвертувалися у соціально значущі символи, трансльовані за допомогою Інтернет-щоденників доволі

широкій аудиторії. Утворилося своєрідне віртуальне співтовариство туристів-мандрівників, зі своїми цінностями, нормами поведінки, пріоритетними темами для обговорення тощо. У даному випадку варто підкреслити, що такого роду віртуальний наратив, окрім суто практичних рекомендацій досвідчених туристів з приводу організації подорожі (вибір готелю, транспортних засобів, схеми маршрутів тощо), продукує, іноді доволі суб'єктивні й суперечливі, країнознавчо-етнографічні узагальнення. Водночас, слід враховувати, що не рідко на туристичних форумах відбувається якнайскоріше оприлюднення доволі важливої для подорожуючих інформації, а окремі мандрівничі рефлексії можуть бути віднесеними до суто країнознавчих нарисів, з чіткою фіксацією і глибоким усвідомленням багатьох соціальних, культурних та політичних процесів, що відбуваються у спостережуваній країні.

Останніми роками кількість порталів туристично-країнознавчого спрямування, представлених у мережі Інтернет, невпинно вросла; більшість з них має рекламно-інформаційне спрямування. Нині ж їхня достеменна кількість практично невідома. У першому наближенні усі туристично-країнознавчі ресурси Інтернет можна згрупувати наступним чином:

— Свої туристичні можливості презентують сьогодні чине кожна країна і більш-менш виразне туристичне місто. У підтримці такого роду сайтів зацікавлені як національні туристичні адміністрації, так і приватний бізнес. Країни-лідери світової туристичної індустрії активно створюють різноманітні туристично-країнознавчі сайти різного спрямування на основних світових мовах.

— Сайти підприємств туроператорського і турагенського сектору (найчисельніша група) містять докладну туристично-країнознавчу інформацію, передруковані журнальні статті та відгуки самих туристів.

Однак основною метою такого роду сайтів є пропозиція турів, їхня вартість, оформлення віз тощо.

— Туристичні форуми і блоги мають, як правило, не комерційний характер. Вони представлені цікавими авторськими статтями про ті чи інші

країни, фото-галереями, цікавими новинами та практичними подробицями з організації подорожі.

— Сайти суто країнознавчого спрямування. Відрізняються більш універсальною спрямованістю, містять хроніку останніх новин, аналітичні матеріали, деякі статистичні показники, багато посилань на тематичні країнознавчі сайти (яскравим прикладом може бути україномовний сайт «Країни світу». – <http://svit.ukrinform.ua>).

Стрімке поширення інформаційних технологій продукує нині появу все нових і нових носіїв інформації. Повною мірою це стосується туристично-країнознавчих видань. Так, на полицях книжкових магазинів поряд із паперовими путівниками усе частіше з'являються країнознавчі відеофільми на CD та DVD дисках. А нещодавно муніципальне управління з туризму міста Єрусалим випустило путівник, що завантажується прямо із сайту у форматі MP3. Окрім, загальної інформації про країну, туристам пропонується десять аудіовізуальних маршрутів по 80 релігійним, історичним і культурним пам'яткам, які можна оглянути перед тим як вирушити у дорогу.

6. Функції країнознавчої дисципліни

Піднесення ролі та значення туристично-країнознавчого знання, як це видно із вищевикладеного матеріалу, виявляється нині майже на усіх щаблях організації туристичного бізнесу. Потреба у якісній туристично-країнознавчій інформації існує як на рівні національних туристичних адміністрацій, так і на рівні туроператорського сектору; сучасний туризм важко уявити без належної інформованості самих туристів. Вільні інформаційні потоки у світовому культурному просторі відкривають неабиякі можливості для ознайомлення із цивілізаційною спадщиною людства, суспільна потреба на яку постійно зростає. Безумовно, висвітлення і вивчення туристичних ресурсів різних у цивілізаційно-культурному відношенні країн світу потребує наукового підґрунтя, у якості якого мають виступати теоретичні й практичні напрацювання туристичного країнознавства. Виходячи із цього, можна

виокремити принаймні п'ять функцій цієї дисципліни:

— *світоглядна* – бере участь у створенні культурно-географічної картини світу, зокрема продукує «туристичні образи» країн та регіонів для широких верств суспільства;

— *методологічна* – виявляється у визначенні механізмів і тенденцій розвитку пізнання туристичного потенціалу території, продукуванні нових гносеологічних підходів, утворенні нормативів наукової діяльності, підтримці імперативів так званого етосу науки.

— *конструктивна* – полягає у здобутті нового туристично-країнознавчого знання, генеруванні нових «туристичних образів» територій, розширенні туристичного простору країн і регіонів.

— *інформаційна* – відбір, зберігання та використання різноманітних відомостей про країну з метою оптимізації соціально-економічної діяльності;

— *дидактична* – підготовка фахівців для сфери туризму. Не зважаючи на очевидне посилення дидактичного аспекту туристичного країнознавства, що відбулося на початку 1990-х років, його обговорення, за винятком окремих публікацій, практично не стало предметом уваги. Між тим з'ясування таких важливих питань, як місце крає-, країно- та регіонознавчої підготовки в освіті фахівця з туризму, їхнє співвідношення з іншими дисциплінами професійного блоку (наприклад, з «рекреаційними комплексами», «географією туризму та ін.), зміст та функції туристичного країнознавства як навчальної дисципліни потребують додаткової уваги науковців.

Нині ми виходимо із тези, що за своїм змістом туристичне країнознавство втілює ідею міждисциплінарності знання. Усвідомлення туристичної специфіки країн не можливе без знання їхньої *суспільно-політичної організації, расових особливостей* людства, *етнічного складу* населення, *мовних відмінностей, професіональних традицій* тощо. Опанування основами туристичного крає- та країнознавства слід розглядати у контексті формування професійної культури фахівця з туризму, що втілюється не тільки в умінні віднайти необхідну інформацію про ту чи іншу територію, а й в умінні визначити її наявні та

можливі туристичні потенції, обґрунтувати основні «туристичні маркери», вектори подальшого розвитку як центру туризму. Вважаємо, що певними дороговказами на тлі безмежжя *предметного знання* про туристичні умови і ресурси тих чи інших туристичних комплексів – фізико-географічні, політичні, соціальні, культурні та ін. характеристики територіальних комплексів, що мають відношення до туристичного бізнесу і системи організації туризму, – повинні слугувати «*туристичні образи*» країн.

7. Завдання країнознавства

Зважаючи на чимраз помітніший розвиток міжнародного туризму та на вдосконалення системи туристичної освіти, думається є підстави стверджувати, що навчальні та наукові обрії туристичного країнознавства будуть дедалі розширюватися. Тут потрібно також відзначити, що специфіка нинішньої ситуації, що уторилася навколо туристичного країнознавства, характеризується переважанням дидактичної складової і помітною відсутністю наукової рефлексії (за виключенням географічного-детермінованих досліджень) у здобутті нового туристично-країнознавчого знання. Отже, серед найперспективніших завдань, що постануть перед туристським країнознавством, варто назвати:

- дослідження образу життя народів різних країн та їхньої специфіки психофізичного відтворення життєвих сил людини;
- розширення меж туристичного простору як джерела забезпечення рекреаційних потреб людини;
- оцінка розвитку туризму в різних країнах як засобу забезпечення високого рівня та якості життя;
- вивчення міжнародного досвіду використання і відтворення туристичних ресурсів;
- висвітлення туристичної політики провідних з точки зору туризму країн світу та ін.

При цьому одним з найважливіших завдань туристичного країнознавства

залишається розробка і опанування теоретичних основ і практики формування туристичних образів та іміджів країн світу. Останній слід розглядати у якості своєрідної оціночної процедури, що дозволяє окремій туристичній дестинації аналізувати, модифікувати і позиціонувати свої туристичні ресурси і потенційні туристичні можливості.